

УДК 371.4.037

Марчук С.С.

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ ВИДАТНИХ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МИСЛИТЕЛІВ Я.КОМЕНСЬКОГО ТА К. УШИНСЬКОГО ЩОДО ПРОБЛЕМИ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ

У статті досліджені актуальні ідеї фізичного виховання класиків педагогіки Я. Коменського та К.Ушинського. З'ясовано спорідненість їхніх поглядів на прогрес фізичного виховання школярів. Вивчено раціональні поради науковців щодо фізичного виховання дітей у сучасних умовах.

Ключові слова: фізичне виховання, здоров'я, здоровий спосіб життя, Я. Коменський, К. Ушинський.

Постановка наукової проблеми та її значення, У сучасних умовах пріоритетним завданням системи освіти є виховання у людини відповідального ставлення до власного здоров'я. Освіта і фізичне виховання виступають основою для забезпечення здоров'я громадян [9].

Фізичне виховання невід'ємна складова освіти, яка забезпечує можливість набуття кожною дитиною необхідних науково обгрунтованих знань про здоров'я і засоби його зміцнення, організацію змістовного дозвілля.

Актуальними завданнями фізичного виховання є формування особистості, спрямоване на забезпечення необхідного рівня розвитку життєво важливих рухових навичок і фізичних якостей; загальнолюдських цінностей: здоров'я, фізичного, соціального та психічного благополуччя; виховання інтересу і звички до самостійних занять фізичною культурою і спортом, набуття навичок здорового способу життя [10].

Вирішення окреслених завдань фізичного виховання у практиці сучасного національного виховання спонукає педагогів-науковців, діячів освіти до творчого використання спадщини прогресивних педагогів минулого, зокрема фундатора наукової педагогіки Яна Амоса Коменського (1592-1670) та основоположника вітчизняної педагогічної науки Костянтина Дмитровича Ушинського (1824-1870).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сьогодні науковці все частіше звертаються до історичного досвіду, педагогічної спадщини минулого з метою переосмислення та творчого втілення ідей видатних педагогів у практику сучасного фізичного виховання дітей і молоді (І. Андрухів, Я Кондря. О Вашенко. О На неба. О. Винничук. К. Дорошенко. О. Литвин. А. Окопний. Є. Приступа. І. Приходько, Л. Сливка, Б, Трофим'як, О. Ддибанюк, А. Цьось).

У педагогічній періодиці останнім часом опубліковано чимало наукових статей, в яких розглядаються різноманітні аспекти педагогічної діяльності і творчості видатного чеського мислителя Яна Амоса Коменського: О, Замашкіна (розвиток дитячої особистості) [21]. Д. Скільський (християнське виховання) [11], [12], А. Малько (соціальне виховання) [8], З. Тюмасева, Ю.Морозова, А. Левін (педагогічні ідеї, біографія) [13], [6], В. Лучкевич (релігійно-філософські погляди) [7]. Бібліографічний аналіз педагогічної періодики засвідчив відсутність досліджень науковців щодо проблеми фізичного виховання особистості у науковій концепції Я. Коменського.

Постать Я. Коменського, його життя та діяльність були предметом спеціальних досліджень багатьох поколінь науковців. Інтерес до постаті чеського педагога помітно зріс наприкінці XIX століття, коли & Європі та Америці відзначали 300-річчя від дня його народження. Важливим стимулом для поглибленого вивчення та аналізу його творчості вже у XX столітті стали знахідки Дмитра Чижевського у місті Галле (мається на увазі значна частина твору "Пансофія"), т. зв. лєнінградські знахідки (рукописні підручники Я. Коменського з періоду, коли він перебував у Лешно), відновлений архів Гартліба, що свідчить про значний інтерес дослідників до творчості легендарного педагога [7, с.70].

В історії педагогічної думки XIX століття одне з чільних місць посідає педагогічна спадщина й просвітницька діяльність видатного педагога-демократа, науковця, професора, реформатора шкільної справи, письменника, корифея світової та вітчизняної психолого-педагогічної науки Костянтина Дмитровича Ушинського. У своїй педагогічній системі він втілює кращі риси передової громадської думки, прогресивної вітчизняної науки - гарячий патріотизм, гуманізм, демократизм, віру в людину, в її

невичерпні творчі можливості. Творчий набуток геніального українського педагога належить до скарбниці світової культури та є національною гордістю нашого народу.

У незалежній Україні творчу спадщину К. Ушинського студіюють Л. Березівська, М. Галів, В. Довбня, Є. Коваленко, М. Кратінов, В. Кравець, В. Мосіяшенко, М. Олійник, Л. Попова, Ю. Руденко, В. Сухомлинська, В. Терлецький, П. Щербань, М. Якушко та інші. У основі їхніх досліджень - психолого-ідеагогічні ідеї видатного педагога та їхня актуальність для сучасної практики навчання і виховання.

Проблеми фізичного виховання у творчій спадщині К. Ушинського досліджували В. Бобрецька, Г. Васянович, Е. Дорошенко, Т. Дорошенко, Д. Донцов, В. Ликова, С. Кондратюк, О. Савченко, Т. Стеблянка, О. Чиж, Т. Чирва, А. Цьось. Науковці акцентували свою увагу на таких важливих питаннях фізичного виховання в педагогіці К. Ушинського: зв'язок тілесного і духовного виховання особистості, виховна сила праці та гри, психолого-педагогічні умови зміцнення і збереження здоров'я дітей, шляхи формування емоційної культури, ідея народності та природовідповідності національної системи фізичного виховання, роль учителя у збереженні здоров'я молодих поколінь, валеологічна спадщина видатного педагога.

Вивчення та аналіз останніх досліджень засвідчує, що далеко не всі аспекти фізичного виховання дітей у спадщині Я. Коменського та К. Ушинського розкрито; відсутній порівняльний аналіз їхніх поглядів на цю важливу для сучасної педагогічної теорії і практики проблему.

Мета статті - проаналізувати та порівняти педагогічні погляди Я. Коменського і К. Ушинського на проблему фізичного виховання дітей та молоді.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів. Наукове вирішення проблеми фізичного виховання в сучасних умовах передбачає вивчення, узагальнення історичного досвіду, актуалізацію і переосмислення педагогічних ідей Я. Коменського й К. Ушинського, у творчій спадщині яких зосереджено чимало раціональних знань у галузі фізичного виховання.

Перш за все, відзначимо *спільність педагогічних ідей видатних слов'янських педагогів*: гуманізм, демократизм, народність, природовідповідність, релігійність у навчанні та вихованні; *однакові сфери педагогічної діяльності, впровадження нових прогресивних ідей у навчально-виховний прогрес* (Я. Коменський - Прешівська початкова школа, гімназія у м. Лешно; К. Ушинський - Ярославський ліцей, Гатчинський сирітський інститут, Смольний інститут шляхетних дівчат); *проведення шкільних реформ за кордоном, вивчення зарубіжного педагогічного досвіду* (чех Коменський - Польща, Англія, Швеція, Угорщина, Голландія; *українець* Ушинський - Росія, Швейцарія, Німеччина, Бельгія, Франція, Італія); *створення підручників* (Я. Коменський - "Відкриті двері до мов", "Фізика", "Астрономія", "Вступ до латинської мови", "Зал латинізму", "ВидихМий світ у малюнках" [1, с.407]; К. Ушинський - "Рідне слово", "Дитячий світ"); *тривалість земного життя* (із різницею у 200 років: Я. Коменський помер у 1670 році, К. Ушинський - у 1870).

Питання фізичного виховання Я. Коменський висвітлює у працях "Велика дидактика", "Материнська школа", "Закони добре організованої школи", "Правила поведінки, зібрані для молоді у 1653 році", "Загальна порада про виправлення справ людських", "Пансофічна школа" та інших.

Зауважимо, що проблеми фізичного виховання К. Ушинським розглянуті у творах "Людина як предмет виховання (Спроба педагогічної ашрон Олої ІІ)", "Педагогічна подорож до Швейцарії", "Програма педагогіки для спеціальних класів жіночих навчальних закладів", "Дещо про перші упоки в школі", у психолого-педагогічних статтях із "Педагогічної антропології": "Потреба відпочинку і сну", "Воля як влада душі над тілом", "Схильність до лінощів", "Фізіологічне пояснення довільності рухів", "Фізична теорія довільності рухів", "М'язи".

Метою педагогіки Я. Коменського є всебічний гармонійний розвиток людини, її волі та розуму в поєднанні з релігійним, моральним, трудовим і фізичним вихованням. Методологічною основою

мудрість (своєрідна енциклопедія всіх основних відомостей про реальний світ з викладенням головних положень християнської віри) та "пампедія" (наука про загальне виховання), К. Ушинський зазначав, що "у кожній педагогіці існує розділ фізичного виховання, правила якого мають бути виведені з широкого й глибокого знання анатомії, фізіології, патології" [17, с. 33]. Саме ці науки, а також медицина, гігієна, психологія, на думку К. Ушинського, і мають становити методологічну основу фізичного виховання.

При визначенні мети і завдань фізичного виховання Я. Коменський спирався на гуманістичні погляди, що "людина є найвищим, найдосконалішим і найпрекраснішим створінням Божим, повним завершенням його творіння, вінцем його слави" [4, с. 105].

На думку Я. Коменського, освіта, добродійність (моральність), релігійність (благочестя) визначають сутність людини, бо лише вони є основою нинішнього і майбутнього життя; решта (здоров'я, сила, краса, багатство, знатність, дружба, успіх у справах, довголіття) є лише додатком і зовнішніми прикрасами життя тим, кому вони дані Богом. Таким чином, у земному житті необхідно прагнути до

благочестя і добродійностей. Тож відзначені три якості нехай стануть справжньою справою нашого життя, а решта - другорядною зовнішньою окрасою, відзначав Коменський [4, с. 105].

П'ятий розділ "Материнської школи" Я. Коменський цілком присвячує питанням фізичного виховання дитини і дає ряд вказівок, принципове педагогічне і практичне значення яких і сьогодні велике. Наприклад, Я. Коменський вимагав, щоб мати, якщо вона здорова, сама годувала дитину грудьми, і різко засуджував такі факти, коли матері-аристократки соромилися годувати своїх дітей ("Це протиприродно Богу і природі, шкідливо для дітей, згубно для самих матерів, не заслуговує на повагу і гідне засудження" [3, с.14]). Так само і К. Ушинський розглядає питання годування немовлят, зокрема, коли з якихось причин вони не можуть харчуватися своєю природною їжею, тобто материнським молоком. К.Ушинський твердить, що у кожному підручнику з гігієни педагог натрапить на різні думки: один радить кашку з сухарів, другий - аророут (англ. arrowroot - крохмальна мука з кореневищ і плодів тропічних рослин - авт.), третій - молоко сире, четвертий - кип'ячене. Одні автори вважають за потрібне додати до молока воду, інші б'ють цю шкідливість і т. д. [17, с. 33].

Я. Коменський вказує, що за здоров'ям дітей треба стежити з надзвичайною старанністю. Необхідна розумна передбачливість у тому, як дитину взяти на руки, підняти, носити, покласти, сповити, колихати у колисці, щоб через необережність не пошкодити її, щоб вона не впала з рук, не вдарилася, а внаслідок цього не втратила зору або слуху, не стала калікою.. Дитина - скарб, дорожчий, ніж золото, проте вона тендітніша за скло, легко може піддатися струсові і бути покаліченою, а шкода, що завдана їй, непоправна [3, с15].

Цікаві вказівки Я.Коменського та К. Ушинського про харчування дитини, сон, перебування на чистому повітрі. Особливий інтерес становить порада Я. Коменського про те, що батьки не повинні давати дітям ліків, якщо це не викликано крайньою необхідністю. Коменський застерігав батьків не давати дітям міцних напоїв і писав: "Спартанці, турбуючись про правильне виховання юнацтва, державними законами строго заборонили молодим людям до двадцяти років пити вино" [5, с. 141].

К. Ушинський визначає умови, за яких "розумна педагогіка" методом заборон і вимог формує здорову психіку школяра: заборона давати дітям чай, каву, ваніль, усякі прянощі (все, що подразнює нерви); заборона ігор, що викликають роздратування (азартні ігри, дитячі бали); вимога суворого розподілу дитячого дня (ніщо так не заспокоює нерви, як суворий порядок у діяльності, ніщо так не розладує нерви, як безладне життя); вимога постійної зміни розумових вправ тілесними - прогулянками, купанням тощо [18, с.250].

Винятковий інтерес становить думка Я.Коменського про значення веселощів для здоров'я ("веселий настрій - половина здоров'я, всі батьки повинні прагнути до того, щоб у дітей не було нестатку в розвагах" (гра, біганина, слухання музики, малювання, приємні видовища тощо) [5, с.141].

Видатні педагоги приділяли особливу роль грі як важливому засобу фізичного виховання. Я.Коменський формулює низку вимог до дитячих ігор: слід гратися так, щоб гра сприяла здоров'ю тіла не менше, аніж вихованню духу; уникали тих ігор, які втомлюють тіло своєю напруженістю, а також тих, які ослаблюють тіло і дух; іти наших учнів повинні бути рухливими, наприклад, прогулянки, біг, стрибки і т. д.); потрібно гратися так, щоб гра була безпечною для життя, здоров'я, пристойності (на небезпеку наражають себе нерозумні люди під час лазіння по деревах, плаванні, боротьбі і т. д.); гратися так, щоб ігри були початком серйозних речей (наприклад, запозичувати елементи гри із економічних, політичних, військових областей життя); слід гратися так, щоб гра закінчувалася раніше, ніж вона набридне. На думку Я.Коменського, за умов суворого дотримання цих умов гра ставала б не лише грою, але й серйозною справою, тобто або розвитком здоров'я, або відпочинком для розуму, або підготовкою для життєвої діяльності, або всім цим одночасно [4, с. 162-163].

К. Ушинський вважав гру для дитини важливим засобом фізичного виховання. На думку педагога, дитина у своїх іграх, нічого не вдаючи, виявляє все своє душевне життя; ігри дитини провіщають її майбутнє [16, с.296]. Дитина, яка звикла командувати або підкорятися в грі, нелегко відучується від цього і в реальному житті. К. Ушинський, як і Я. Коменський, висловлює думку про те, що будь-яке втручання дорослого у гру позбавляє її дійсної, формуючої сили [16, с.297].

Заслуговує на увагу турбота Я. Коменського та К. Ушинського про виховання дітей працею, "яка не перевищує сил дитини". Я. Коменський наголошує, що слід привчати маленьких дітей до постійної праці і постійних занять, однаково, чи буде то серйозна справа, чи гра, аби тільки діти не звалилися без діла [4, с.144].

К. Ушинський визначає фізичне, моральне і розумове значення праці: "Тіло, серце і розум людини потребують праці" [17, с.390]. Український педагог вважає, що будь-яка розумова праця впливає благотворно на кровообіг і травлення. Люди, які звикли до інтелектуальної праці, почувають збудження апетиту швидше після помірної розумової праці, ніж після прогулянки.

К. Ушинський вірить, що Господь передбачив закон вільної праці і в зовнішній природі, і в самій людині, в її тілі, серці і розумі. "Посилаючи людину на працю, творець зробив працю необхідною

умовою фізичного, морального і розумового розвитку, і саме щастя й гідність людини поставив у неминучу залежність від особистої праці" [17, с.395].

У підручниках видатних педагогів міститься чимало статей, які подають знання про будову організму людини, на цікавих прикладах показують роль її фізичного загартування. Я.Коменський у підручнику "Відкриті двері до мов і усіх наук" вміщує серед ста тем оповідання валеологічного спрямування: "Про людину. Про хвороби. Про органи" [5, с156]. Інший підручник чеського педагога "Видимий світ у малюнках" (ілюстрована дитяча енциклопедія початкових знань) дає дітям уявлення про різні предмети та явища, про людину та її працю, про мистецтво, етику, філософію, справедливість тощо.

До речі, К. Ушинський у своїй праці "Людина як предмет виховання" згадує про "Orbis Pictus" Коменіуса ("Видимий світ у малюнках" Коменського) [14, с.424]. К. Ушинський у шкільному підручнику "Дитячий світ", методичних статтях та рекомендаціях розміщує низку наукових статей про людину, її організм, духовну сферу: "Цікавий будиночок", "Про людину", "Органи людського тіла" (переклад з англійської), "П'ять зовнішніх чуттів", "Головні частини людського тіла", "Харчування", "Мозок і нерви", "Кістки", "Здібності душі", "Бесіда про людину, поєднана з письмовими вправами за таблицями" [15].

У таблиці 1 подаємо узагальнений перелік ідей фізичного виховання у наукових доробках видатних педагогів.

Таблиця 1

**Відображення ідей фізичного виховання у педагогічних системах
Я. Коменського та К. Ушинського**

Погляди Я. Коменського	Погляди К. Ушинського
<i>/. Педагогічні праці, у яких розглядаються питання фізичного виховання</i>	
"Велика дидактика", "Материнська школа", "Закони добре організованої школи", "Правила поведінки", "Загальна порада про виправлення справ людських", "Пансофічна школа".	"Людина як предмет виховання", "Педагогічна подорож до Швейцарії", "Програма педагогіки для спеціальних класів жіночих навчальних закладів".
<i>2. Методологічні засади фізичного виховання</i>	
"Пансофія" - загальна мудрість (енциклопедія всіх основних відомостей про реальний світ з викладенням головних положень християнської віри) та "пампедія" (наука про загальне виховання).	Анатомія, фізіологія, патологія, медицина, гігієна, психологія. "Якщо педагогіка хоче виховувати людину в усіх відношеннях, то вона повинна спочатку пізнати її також в усіх відношеннях".
<i>3. Ідеї здорового способу життя</i>	
Харчування дитини, сон, перебування на чистому повітрі.	Правильний режим праці та відпочинку, харчування, ігри на свіжому повітрі, сон.
<i>4. Провідні засоби фізичного виховання</i>	
Гра, боротьба, тілесні вправи, біг, стрибки, сонце, повітря, вода, праця.	Ігри, прогулянки, купання, гімнастика, праця, гімнастика, тілесні вправи різних видів, танці.
<i>5. Статті валеологічного спрямування у підручниках</i>	
"Про людину", "Про хвороби", "Про органи" Навчальна книга "Видимий світ у малюнках" дає дітям уявлення про різні предмети та явища, про людину та її працю.	"Цікавий будиночок", "Про людину", "Органи людського тіла", "П'ять зовнішніх чуттів", "Головні частини людського тіла", "Харчування", "Мозок і нерви" (підручник "Дитячий світ").
<i>6. Підготовка вчителя до срізичного виховання дітей</i>	
"Учигелі повинні турбуватися про те, щоб бути для учнів і в харчуванні, і в одязі зразком простоти, в діяльності - прикладом бадьорості і працьовитості, в поведінці - скромності, в промовах - мистецтва розмови і мовчання" (праця "Закони добре організованої ніколи")*	Зміст фахової підготовки з теорії і методики педагогічного курсу для жіночих навчальних закладів" (загальні теоретичні основи фізичного виховання, м'язова діяльність (м'язовий процес), нервова система).

Висновки. Здійснений нами теоретичний аналіз проблеми засвідчує актуальність поглядів видатних слов'янських педагогів Я.Коменського та К.Ушинського у царині фізичного виховання дітей, їхні погляди на формування навичок здорового способу життя, поради щодо використання дієвих засобів фізичного виховання дітей можуть бути використані сучасними вчителями, вихователями та батьками у практиці родинно-шкільного виховання. Загалом, основні положення, сформульовані у поглядах видатних педагогів, значно поглиблюють історико-педагогічні знання з проблеми фізичного виховання, сприятимуть творчому використанню їхніх науково-педагогічних здобутків у сучасній теорії та практиці фізичного виховання.

Перспективою подальших досліджень є вивчення, аналіз і порівняння валеологічної спадщини українських педагогів В.Сухомлинського та К. Ушинського.

Використані джерела

- Енциклопедія освіти / [гол. ред. В.Г. Кремень]. - К.: Юрінком Інтер, 2008. - 1040 с.
- Замашкіна О., Коменський Я.А. про розвиток дитячої особистості / О. Замашкіна // Початкова школа. - 2000. - № 3. - С. 47-50.
- Історія дошкільної педагогіки. Хрестоматія / [Упоряд. З.Н.Борисової, В.З. Смаль]. - К.: Вища школа, 1990. - 423 с.
4. Коваленко Є.І. Історія зарубіжної педагогіки: [хрестоматія] / Є.І. Коваленко, Н.І.Белкіна. - К.: Центр навчальної літератури, 2006. - 664 с.
5. Кравець В.П. Історія класичної зарубіжної педагогіки та шкільництва / В.П. Кравець. - Тернопіль, 1996. — 436 с.
6. Левин А. Педагогіка Яна Амоса Коменського (реферат) / А. Левин // Дайджест педагогічних ідей та технологій. - 2003. - № 1. - С. 13-22.
- Лучкевич В. Проблема філософсько-релігійних основ педагогіки Я.А. Коменського / В. Лучкевич // І Педагогічна думка. - 2008. - № 1. - С. 70-75.
- Малько А. Соціальне виховання Я.А.Коменського / А. Малько // Рідна школа. - 2002. - № 8-9. - С. 70-73.
- Національна доктрина розвитку фізичної культури і спорту // Режим доступу. <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/m1148%2F2004>
10. Положення про організацію фізичного виховання і масового спорту в дошкільних, загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладах України // Режим доступу, <http://www.osvita.irpin.com/viddil/v5/d134.htm>
11. Скільський Д. Виховання християнина в педагогічному вченні Я.А. Коменського / Д. Скільський // Рідна школа. - 2007. - № 2. - С. 71-73.
12. Скільський Д.М. Християнське виховання в педагогіці Я.А. Коменського / Д.М. Скільський // Педагогіка і психологія. - 2005. - № 1. - С. 131-138.
13. Тюмасева З. - в XVII век или с Коменским - в XXI век? / З. Тюмасева, Ю. Морозова // Дайджест педагогічних ідей та технологій. - 2003. - № 1. - С. 6-10.
14. Ушинский К.Д. Педагогические сочинения: в 6 т. / [сост. С.Ф. Егоров] / К.Д. Ушинский - Т.6. - М.: Педагогика, 1990. - 528 с.
15. Ушинский К.Д. Собрание сочинений: в 11 т. / [гл. ред А.М.Еголин] / К.Д. Ушинский - Т.5. - М. - Л.: АПН РСФСР, 1949. - 590 с.
16. Ушинський К.Д. Твори: в 6 т. / К.Д. Ушинський - Т.4. - К.: Рад. школа, 1952. - 520 с.
17. Ушинський К.Д. Твори: в 6 т. / К.Д. Ушинський - Т. 5. - К.: Рад. школа, 1952. - 432 с.
18. Ушинський К.Д. Твори: в 6 т. / К.Д. Ушинський - Т.6. - К.: Рад. школа, 1955. - 618 с.

Marchuk S.S.

THE COMPARATIVE ANALYSIS OF THE PEDAGOGICAL IDEAS OF THE PROMINENT SLOVENIC PHYLOSOPHERS Y. KOMENSKIY AND K. USHINSKIY

In the article the actual ideas physical educational of the famous pedagogic Y. Komenskiy and K. IJshinskiy are studied, the common features of their views as to the physical educational process are determined. The rational scientists advice as to students' physical education are investigated in the modern conditions.

Key words: children physical education, health, healthy way of life, Y. Komenskiy, K. IJshinskiy.

Стаття надійшла до редакції 07,11.2011 н